

KTO JE NÁŠ A KTO JE NEMEC? LOJÁLNY ČESKOSLOVENSKÝ OBČAN A „NEMECKOŠŤ“ V ROKOCH 1948–1956*

MARÍNA ZAVACKÁ

Abstract

Who is “Ours” and Who is German? Loyal Czechoslovak Citizens and Topics Related to Germanness, 1948–1956

The study focuses on ways in which the Czechoslovak state propaganda instrumentalized topics related to Germanness while striving to build and strengthen Czechoslovak citizens' loyalty to the new regime after the communist accession to power in 1948. The main target group of the research were children and the youth. The results show that the post-war image of a “German” equaled to a “danger” was intentionally neutralized with the help of a wide spectrum of propagandist tools. The necessity of stabilization and integration of the Soviet bloc and reinforcement of its military strength was safeguarded by representing Western Germans as unfortunate victims oppressed by the imperialists and Eastern Germans as “trusted neighbors” who could be relied upon even as the armed allies. The task of supporting the social cohesion of the “working class” demanded the introduction of a new political discourse which could guarantee the inclusion of remaining members of the German minority in Czechoslovakia.

Keywords: Czechoslovak-German relations, youth, communism, propaganda, regime loyalties

Pôvodným cieľom výskumu bolo zmapovať, akým spôsobom štátna propaganda po roku 1948 využívala tematiku „Nemcov“ a „nemeckosti“, keď sa usilovala budovať a posilňovať lojalitu občanov Československa k svojmu novému, komunistickému režimu. Sústredila som sa na tematicky relevantné propagandistické posolstvá, ktoré boli zamerané na cieľovú skupinu detí v školskom veku.¹ Práve

---

* Štúdiá bola publikovaná ako *Zavacká, Marína. Freund oder Feind? Der loyale junge tschechoslowakische Bürger und „der Deutsche“ in den Jahren 1948–1956*. In: *Zimmermann, Volker / Haslinger, Peter / Nigrin, Tomáš* (eds.): *Loyalitäten im Staatssozialismus. DDR, Tschechoslowakei, Polen: Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung*. Marburg 2010, 134–159. Jej slovenská verzia bola spracovaná

u tejto skupiny – t. j. najmladšej generácie – si mohli propagandisti dovoliť také praktiky, ako minimálny ohľad na jej predbežné predstavy alebo skúsenosti.² Pri deťoch nemuseli používať stratégie kontrapropagandy; v tomto prípade nemuseli „súperiť“ s osobnými spomienkami recipientov, s ich dlhodobou ustálenými názormi, neutralizovať ustálené postoje a reflexy, vyvracať pretrvávajúce stereotypy a podobne. V propagande určenej pre detského recipienta sa o to viac mohli venovať stratégiám „vytvárania“ želaného názoru na svet,³ od základu budovať postoje a vyvolávať pocity, mohli sa spoľahnúť na preventívne odfiltrovanie nevhodných informácií úradnou cenzúrou a autocenzúrou dospelých, podporenú terorom. Podobné propagandistické obsahy boli neodmysliteľnou súčasťou textov pre deti a mládež aj v 70. a 80. rokoch 20. storočia.⁴ Vzhľadom na to som predpokladala, že pôjde o viac-menej kontinuálny stav, s prípadnými výkyvmi v momentoch vyhrotenia zahraničnopolitických kríz.

Ukázalo sa však, že obraz „Nemca ako hrozby“, prezentovaný s cieľom podporiť lojalitu československého občana voči jeho vlastnej vláde, nebol v sledovanom období ani zďaleka jediným motívom súvisiacim s nemeckosťou. Naopak, možno sa stretnúť aj s celým spektrom nástrojov využívaných na budovanie obrazu „pozitívnej“ nemeckosti u československej verejnosti. A obzvlášť to platí pre propagandu zameranú na sledované vekové kategóriu.

V tomto kontexte je povšimnutiahodný aj vývoj československej politiky smerom k inklúzii etnických menšín do verejného života a jeho odraz v domácej

---

v rámci programu APVV-0628-11 Štátne hranice a identity v moderných slovenských dejinách v stredoeurópskom kontexte.

¹ Primárnym okruhom prameňov štúdie sú dobové periodiká pre mládež a jej vychovávateľov, menovite *Zornička* a *Mateřídouška* (časopisy pre najmenších školákov, slovenský a český), pre starších *Človek a príroda* a jeho nástupca *Pionier*, *Pionierske noviny*, zväzacké periodikum *Mládež sveta*, profesijné pedagogické *Učiteľské noviny* a *Jednotná škola*, časopisy pre knihovníkov a kultúrnych pracovníkov *Čitateľ*, *Čtenář*, *Matičné čítanie*, časopis pre nemeckú mládež v Československu *Freundschaft* a publikácie s podobným zameraním.

² Vladimír Macura opisuje podobne zameraný text zo 70. rokov ako taký, kde je všetko jednoduché a nekomplikované, problémy nie sú do textov vpustené, text je schopný stráviť akýkoľvek ideologický nesúlad, a úplne „nevinne“ predkladá ako ideologicky prijateľné aj reťazce vzájomne rozporných a vylučujúcich sa výrokov. In: *Macura*, Vladimír: *Dětská perspektiva*. In: *Šťastný věk*, Praha 2008, 188–189.

³ *Proud*, Judith: *Children and propaganda*. Oxford 1995, 8.

⁴ Školák pomohol odhalíť pašerácku sieť operujúcu do Západného Nemecka, keď sa o svoje postrehy podelil so spriatelenným veliteľom posádky pohraničníkov a s pracovníkom kontrarozvedky. In: *Kovanda*, Zbyněk: *Strejda se mi nezdá*. Praha 1982. Civilnejšia scéna s chovancom detského domova na moravskom juhu, ktorý automaticky (hoci omylom) považoval zablúdeného návštevníka domova (a svojho budúceho pestúna) za „narušiteľa“ a „zadržal“ ho za pomoci spriatelenného vlčička, je v knihe *Zinnerová*, Markéta: *Indiáni z Větrova* (film 1979, kniha čes. Praha 1979, 1981, 1982, 1986; slov. Bratislava 1983).

propagande, ktorá začala aktívnymi ústretovými krokmi otvárať dvere tým Nemcom (aj Maďarom), ktorí po vojne ostali na území republiky, aby sa aj oni mohli stať bez výčitiek svedomia lojálnymi občanmi ČSR, „našími“ Nemcami a Maďarmi.

Najmä medzi staršou populáciou sa mimoriadne problematicky prijímanou predstavou stala vzájomná lojalita s „cudzincami“, navyše nedávnymi nepriateľmi, vo vnútri bloku perspektívnych protizápadných spojencov. Práve z tohto dôvodu sa táto téma stala frekventovaným propagandistickým motívom. Integračná propaganda stabilizujúceho sa sovietskeho bloku sa preto spočiatku obmedzovala na motív *slovanskej* vzájomnosti. Do budúcnosti sa rávalo s otváraním dvier pre síce neslovanské, ale „nové a skutočne demokratické“ Maďarsko a tiež „nezávislé a demokratické“ Rakúsko, ktorému sa priznával status „prvej obeť“ nacistickej agresie. Postupne, vzhľadom na pretrvávajúcu existenciu okupačných zón v Nemecku a ich postupný prerod na dva oddelené štáty, musela sovietskymi vedená propaganda hľadať cesty, ktorými by mohla integrovať do predstavy bloku vzájomne lojálnych „národov“ ako spoľahlivých partnerov aspoň časť Nemcov – „súdrugov z NDR“.

Osobitné prvky vniesli do domácej mediálnej rétoriky politickej aktivity zamerané voči západným Spojencom, najmä Američanom, ktorých vplyv v Nemecku sa snažila pro-sovietska propaganda v sledovanom období neutralizovať. Ak mali byť USA prezentované ako neželaní okupanti, vnucujúci nemeckému západu svoj režim napriek vôli tamojšej populácie, bolo potrebné nájsť spôsoby, ktorými by sa dalo v mediálnom obraze oddeliť západonemecké obyvateľstvo od jeho politickej správy a časom aj od slobodne zvolenej politickej reprezentácie. V tomto prípade mal k „pozitívnym“ pocitom budovaným u československej verejnosti patriť skôr súcit, solidarita a ľútosť.

* * *

V období tesne po skončení vojny sa štátna propaganda (teda i propagandy politických strán, združených v Národnom fronte) zamerala na posilnenie vnútornej kohézie československej spoločnosti, a to nielen jej vykresľovaním ako politicky protinacistickej, ale i ako výrazne etnicky negermánskej (a nemaďarskej). Napr. Košický vládny program klasifikoval už vo svojom druhom odseku vojnové domáce pomery ako „nemeckú a maďarskú tyranii“, v ďalšej časti si kládol za úlohu „vykořenit cizácky a fašistický vliv z českého a slovenského hospodárství“ apod.⁵ Lojálny československý občan bol teda vyzývaný podieľať sa – popri obrane,

⁵ Košický vládny program. Praha 1974, 1 a 12.

obnove, budovaní a očiste od tých, ktorí zlyhali – i na potláčanie a odstraňovanie „cudzieho“, ktoré bolo symbolom ohrozenia. Lojalita „vlastného“ štátu voči občanovi sa zasa prezentovala primárne cez ponuku zabezpečiť ochranu občana pred týmto „cudzím“ – či už na poli diplomacie (posilňovaním zväzkov so silným priateľom – ZSSR) alebo priamo budovaním vlastnej silnej armády so zvláštnym zreteľom na neustálu bdelú ochranu štátnych hraníc so (západným) Nemeckom.⁶

Ak sa mal československý občan obávať nejakej existenčnej hrozby zo strany Západu, a tým sa bližšie primknúť k vlastnej vláde, ktorú by svojou nelojálnosťou oslaboval, bolo z hľadiska propagandistu plodnejšie predkladať mu figúru „Nemca-revanšistu“, priamo ohrozujúceho dom a záhradu, než snažiť sa úporne súperiť so zakorenenou – a vcelku pozitívnou – verejnou predstavou o vzdialenej a neškodnej Amerike. Tá si, napriek každodennej dávke informácií o hrozbách „imperializmu“, zachovávala imidž krajiny žuvačiek, kovbojov, balíkov od vystávaných príbuzných a dobrej muziky.

Ešte začiatkom 50. rokov bol obraz Nemca vo verejnej mienke v Československu natoľko negatívny, že štátnym propagandistom – s cieľom udržiavať bezpodmienečnú vďačnosť a tým i lojalitu obyvateľstva voči sovietskym osloboditeľom (ergo aj voči súdobej politike Moskvy) a podnecovať strach z revanšizmu – postáčovalo v médiách podporovať a oživovať už dávno prítomné historické stereotypy. Nebolo potrebné vyrábať a vnášať do verejného diskurzu nové. Bol tu obraz Nemca ako stredovekého rytiera, ktorý utláča Slovanov a berie im zem (prípočne postavu princa Kazisvëta z filmu *Princezna so zlatou hviezdou* na čele),⁷ ďalej moderného a odlúšteného vojaka-stroja z prvej aj druhej svetovej vojny, ako aj civilných nacistických agentov z medzivojnového obdobia, členov piatej kolóny, ktorí sa po vojne transformovali na „revanšistov“.⁸ Tieto stereotypy boli v propagandistických textoch využívané počas celého povojnového obdobia.⁹ Na

⁶ Ako vzorový prameň možno menovať román Rudolfa Kalčíka *Král Šumavy* z roku 1960, ktorý vznikol prepracovaním Kalčíkovho scenára pre rovnomenný film režiséra Karla Kachyňa z roku 1959 a dočkal sa niekoľkonásobných vydaní samostatne i v sprievode ďalších autorových poviedok z hranice. *Kalčík, Rudolf: Král Šumavy. Praha 1960.* Toto dielo vyšlo opakovane v NDR (Berlín 1962, 1976, 1980) a tiež v Poľsku (1962), Bulharsku (1962), atď.

⁷ *Princezna se zlatou hvězdou, 1959, režisér Frič, Martin.*

⁸ Autoritatívnosť tvrdeniam československých propagandistov dodávala aktuálna personálna situácia v NSR, kde sa do vysokých a verejne viditeľných funkcií dostávali ľudia ako Reinhard Gehlen, v čase druhej svetovej vojny generálmajor riadiaci rozvedku na východnom fronte a od 1956 prezident západonemeckej spravodajskej služby (Bundesnachrichtendienst), alebo Hans Josef Maria Globke, v čase vojny hlavný právny poradca Kancelárie pre židovské záležitosti na Ministerstve vnútra, ktorý sa stal roku 1953 riaditeľom federálneho kancelárstva NSR.

⁹ Pre staršie stereotypy a ich vývoj pozri napr. *Hahn, Hans H. / Mannová, Elena (eds.): Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung.*

ukážku spomeniem text z časopisu Matice slovenskej z roku 1948, ktorý sa odvíjal od varovania, že v oblastiach kontrolovaných západnými mocnosťami je na zrúcaninách popísané: „príde deň pomsty“, čo údajne znamenalo, že „Nemci teda dvíhajú hlavy a chcú vyvolať novú vojnu, v ktorej by porazili ľudové demokracie, najmä Československo, Poľsko a Sovietsky zväz“. Politická klasifikácia možných spoluobetí sa však už v ďalšom odseku menila na etnickú. Postrachom boli tiež Nemci ako takí: „My Slovania (najmä Slováci a Česi) veľa sme vytrpeli od výbojného Germánstva. Naše dejiny sú preplnené vojnami s nemeckými dobyvateľmi, ktorí s heslom *Drang nach Osten* využili každú príležitosť, aby nám urvali kus slovanského územia.“¹⁰ Kvantita týchto textov však veľmi variovala a už od roku 1949 ich nahradila masívna vlna materiálov, ktoré aktívne presadzovali novú propagandistickú líniu s vyšším strategickým významom: vytvoriť a stabilizovať sovietsky blok. Tu už nepostačovala materiálna solidarita, manifestovaná ochotou „odtrhnúť si od úst“ a poslať pomoc do chudobnejšej alebo katastrofou postihnutej krajiny.¹¹ „Socialistický tábor mieru“ mal byť zložený zo štátov (a ich obyvateľov) oddaných Moskve a aj voči sebe navzájom, do takej miery, že mali byť ochotní bojovať jeden za druhého a pod spoločným velením. V rámci tejto zmeny línie sa z masy Nemcov, ktorým bol – v duchu súdobých predstáv a aj nedávnej oficiálnej rétoriky – militarizmus a expanzionizmus „vrodený“, museli odrazu nejakým spôsobom vyčleniť občania NDR, z ktorých sa mali stať mierumilovní a dôveryhodní susedia. Ešte väčšou výzvou pre propagandistov bolo rozhodnutie rekonštituovať (východo-) nemeckú políciu a armádu. Československé publikum malo uveriť, že možno dôverovať dokonca takému Nemcovi, ktorý má v ruke zbraň. Navyše, malo tohto ozbrojeného Nemca prijať za svojho blízkeho spojencu a potenciálneho účastníka spoločných ozbrojených akcií, voči ktorému má byť lojálny každý československý vojak i civilista.

Súdruhovia stránici

Ako prví boli v roli nového ideálneho typu vzájomne lojálnych Čechoslovákov a Nemcov, teda v roli „dobrých Nemcov“ a „priateľov tých dobrých Nemcov“, propagovaní vodcovia komunistických strán. Ich prezentovaná vzájomná úcta a osobné dlhotrvajúce priateľstvo mali byť zárukou, že sú možné aj dobré vzťahy medzi

---

Frankfurt a. M u. a. 2007 (Mitteleuropa-Osteuropa. Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas, 9).

¹⁰ *Klasný, Jan: Príde deň pomsty. In: Matičné čítanie 5 (1948), 154.*

¹¹ Napríklad v poviedke *Sto kociek cukru* zbierali slovenskí pionieri cukor pre hladujúce deti v Bulharsku. V knižnom vydaní vyšla roku 1950. *Horák, Jozef: Sto kociek cukru. Bratislava 1950.*

radovým obyvateľstvom. Československé časopisy určené všetkým vekovým skupinám prinášali rozsiahle životopisy Ernsta Thälmana, Wilhelma Piecka, medailóny Otta Grotewohla, ale aj starších hrdinov, ako Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht apod. Ich prostredníctvom fenomén „dobrého Nemca“ ako typu získaval auru historickosti, neviazal sa na vznik NDR, ale bol prítomný „už dávno“. Priam laboratóriom pre získavanie dôkazov o vzájomnej spoľahlivosti a spoločných cieľoch boli podľa prezentovaných svedectiev staré koncentračné tábory v Reichu, kde sa súdruhovia bez ohľadu na etnický pôvod navzájom zachraňovali a spoločne organizovali odpor voči nacizmu.

Roku 1950 boli noviny plné srdečných fotografických záberov z oficiálnej návštevy politikov NDR v Československu, kde „podpísali deklaráciu osvetľujúcu ciele politiky obidvoch štátov.“¹² Široko bolo komentované podpísanie vyhlásenia „o mierovej spolupráci československej a nemeckej,“ najmä obojstranne prijaté konštatovanie, že „medzi obidvoma štátmi niet sporných otázok a že odsun Nemcov z ČSR je nezmeniteľný, spravodlivý a definitívny.“¹³ Roku 1951 bola návšteva prezidenta Piecka komentovaná ako udalosť, keď „po prvý raz v dejinách vzájomných vzťahov medzi nemeckým a československým ľudom prišla do Prahy hlava nemeckého štátu nie ako dobyvateľ a potláčateľ, ale ako úprimný a nezištný priateľ.“¹⁴

Od roku 1950 sa takmer pri každom výročí alebo návšteve významného nemeckého komunistu v médiách určených všetkým skupinám obyvateľstva, vrátane detí, notoricky opakoval aj Gottwaldov slogan „nie je Nemec ako Nemec“.¹⁵

¹² Fotografická reportáž: Predseda čs. vlády A. Zápotocký a vedúci vládnej delegácie NDR, zástupca predsedu vlády Walter Ulbricht podpísali deklaráciu... In: *Matičné čítanie* 8 (1950), 2 obálky.

¹³ Štefko, Ján: Dva svety, jeden cieľ: mier. In: *Matičné čítanie*, 8 (1950), 346–347. Odkaz sa vzťahuje na Spoločnú deklaráciu vlády Československej republiky a dočasnej vlády Nemeckej demokratickej republiky z 23. 6. 1950. In: *Nemecká otázka 1945–1963. Dokumenty a materiály*. Ed. Vavro Hajdu, Ladislav Líška, Antonín Šnejdárk. Praha, NPL 1964, 270.

¹⁴ Ondřejček, Peter: Dojmy z cesty po NDR. In: *Matičné čítanie*, 1 (1952), 13–14. Číslo bolo zalamované a schvaľované ešte roku 1951. Podobne o návšteve hovoril krátkometrážny filmový dokument *Práateľství ve jménu míru* (rež. Jiří Mrázek, 1951). „Je proto v našem vlastním zájmu, abychom s porozumením sledovali velký zápas Německé demokratické republiky za sjednocené, mírumilovné, demokratické Německo. Platilo-li dříve u nás, že není Němec jako Němec, pak to tím spíš platí dnes.“

¹⁵ Väčšina materiálov sa vracala k Gottwaldovmu prejavu na zasadaní ÚV KSČ 24. februára 1950, kde tento svoj starší výrok aktuálne vzťahoval na potrebu porozumenia pre mierové snahy obyvateľov sovietskej i západnej zóny rozdeleného Nemecka o opätovné spojenie: „Právě ustavení Německé demokratické republiky dává nám všem nový popud k tomu, aby v západním Německu byl sveden boj o duši německého člověka. [...] o válce se bude rozhodovat podle toho, kam půjdou ony desetimiliony Němců v západním Německu. Bylo by nesmyslem tvrdit, že jsou to desetimiliony stoupenců odvety. [...] Ne, tam se dnes odehrává proces třídní. [...] musíme v naší každodenní práci tuto okolnost brát v úvahu a zlikvidovat ještě někdy i do našich řad zasahující názor: Němec jako Němec. Není to pravda. Není Němec jako Němec! Válka nepřešla bez následků na smýšlení

Postupne sa nemecky znejúce mená začali vyskytovať aj medzi pozitívnymi postavami reportáží a poviedok. Obyvateľom sa tak umožňovalo nielen verejne sa priznávať k už existujúcim (prípadne aj starým, pretrvávajúcim) priateľstvám s Nemcami, ale vytváralo sa aj pozitívne podhubie pre zrod nových. V apríli 1951 detský prispievateľ zo severných Čiech písal do Mateřídoušky, že ich školu navštívili súdruhovia z patronátnych sklární, medziiným aj súdruh Haslinger.¹⁶ Kladní hrdinovia s nemeckými menami sa vkladali do detských sci-fi príbehov, kde v deji zasadenom do ďalekej budúcnosti nechýbali medzi mierumilovnými kozmonautmi.¹⁷

Do roku 1954 sa slogan o nerovnakosti Nemcov vžil natoľko, že ho detský časopis Freundschaft použil ako nadpis v poviedke, postavenej na dichotómii „dobrého“ a „zlého“ Nemca, lojálneho domáceho a záškodníka spoza hranice. Chlapec Peter prišiel do pohraničia k babičke na prázdniny a okrem iných zákazov a príkazov dostal varovanie, aby si hľadal kamarátov medzi českými deťmi (Nemci sú Nemci, tak rýchlo sa nemenia). Tie však nemali záujem hrať sa „s tým malým z mesta“, naopak, priateľsky sa mu prihovril Kurt, malý Nemec. Zdal sa byť sympatický, no predsa si po chvíli rozhovoru Peter jeho spoľahlivosť preveroval otázkou, či by radšej žil v Západnom alebo Východnom Nemecku, ak by sa musel sťahovať. Odpovede sa však nedočkal, pretože zbadal v polozrúcanom dome podozrivého človeka a všimol si, že Kurt ho tiež už pozoruje. Peter sa náhlivo rozlúčil, presvedčený, že Kurt je „určite“ s dotýčným neznámym spriahnutý. V skutočnosti obaja nezávisle na sebe utekali ohlásiť nález pohraničnej stráže, pričom domáci chlapec poznal terén a stihol to oveľa skôr.

---

německého lidu.“ In: *Gottwald*, Klement: Sborník statí a projevů, 1949–1951. Praha 1951, 256–257. Obsiahlu verziu prevárania tejto rétoriky vzájomnej lojality vo „vysokej politike“ možno nájsť napr. v parlamentnej reči poslanca Klíngera z 22. marca 1951. „Stamiliony lidí stojí za usneseními Světové rady míru. A mezi těmito oddanými a hluboce přesvědčenými lidmi spolu s námi stojí lid z Německé demokratické republiky a pokrokoví lidé ze západního Německa, které musíme v jejich boji podporovat a posilovat, poněvadž není Němec jako Němec a Němec bojující za mír je nám bližší než uprchnuvší zrádci, kteří chystají válku.“ <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/055schuz/s055004.htm>. O dekádu neskôr, 18. septembra 1961, sa pri komentovaní stavby berlínskeho múru na citát odvolal aj poslanec Kučera: „V těchto opatřeních se prokázala zcela jasně vnitřní síla Německé demokratické republiky, odhodlání jejich občanů bránit svůj stát, bojovat proti temným cílům německého imperialismu. Znovu jsme si ověřili, že na našich hranicích máme spolehlivého souseda, který svými rozhodnými kroky chrání i naši bezpečnost. Znovu se potvrdila pravda Gottwaldovského: není Němec jako Němec!“ <http://snemovna.cz/eknih/1960ns/stenprot/009schuz/s009009.htm>.

¹⁶ Ukážky z časopisu Pramen, vydávaného žiakmi 2. národnej školy v Poděbradoch, článok Úderníci ze sklárny v naší škole. In: *Mateřídouška* 15 (1950/51), 224–225.

¹⁷ Napríklad v sci-fi románe Vladimíra Babulu figurovali medzi kladnými hrdinami v prostredí kozmického výskumu popri Navrátilovi, Tarabkinovi, Čan-senovi aj Gruber a Scheiner. *Babula*, Vladimír: Signály z vesmíru. Praha 1955.

Etnicita votrelca nebola explicitne uvedená, ale po zatknutí, pri výsluchu, sa tento muž vyhovárал po nemecky: „Ich verstehe nicht.“ Na rozdiel od Kurta, svetlovlásého štíhleho chlapca s priateľským pohľadom, dospelý muž sa podľa článku podobal na vlka, ktorý len čaká na príležitosť zadrhnúť všetko živé na dosah. Keď prekvapený Peter zistil, že záškodníka vlastne chytili vďaka Kurtovi, zahanbil sa. Následne mu major pripomínal slová prezidenta Gottwalda a malý Čech si uvedomil, že jeho „testovacia“ otázka bola nezmyselná. Podľa novej propagandistickej línie sa Kurt „nemá čo kam sťahovať, je tu doma“. Vysvetlil to priamo: „Mojou domovinou je predsa Československo, tak ako tvojou!“ Uvedený článok tak uznával a vyzdvihoval lojalitu menšiny voči Československému štátu ako spoločnej vlasti (a tento fakt „vlasti“ bolo už nevhodné apriori spochybňovať). Na druhej strane však znovu potvrdzoval na konkrétnom príklade, že nejakí tí zlí Nemci predsa len existujú, nie sú všetci len dobrí. Toto si podľa textu zreteľne uvedomoval i vzorný malý nemeckojazyčný československý vlastenec, keď svoju lojalitu k republike výrazným činom nadradil nad solidaritu s vlastným etnikom.¹⁸

Rehabilitácia jazyka

Dôležitým krokom k akceptácii „včerajšieho nepriateľa“ bola postupná verejná rehabilitácia jeho jazyka. Tá bola podstatná aj pre vytvorenie predpokladov pre rozvoj lojality voči štátu z strany „domácich“ Nemcov, teda tých, ktorých nepostihol odsun a ostali žiť v Československu. Niekoľko rokov bola stabilným prvkom vzorových príbehov pre deti príhoda zo života Klementa Gottwalda z jeho školských čias vo Viedni, kde sa mu za jeho nedokonalú nemčinu vysmievali nielen spolužiaci, ale aj učiteľ.¹⁹ Gottwald sa vraj zaľal a až do konca školského roka vôbec po nemecky neprehovoril. Síce si zhoršil známky, no tým, že „akokoľvek to bolo ťažké, držal svoj sľub“, urobil na posmešníkov veľký dojem a získal si ich úctu.

Roku 1953 sa už pri tomto príbehu vyskytovali doplnkové interpretácie. Podľa zbierky vzorových divadelných scénok pre pionierske akadémie²⁰ sa po prečítaní životopisnej črty na pionierskej schôdzke krúžku mladých historikov vedúci pýtal: „A čo myslíte, hnevá sa dnes súdruh Gottwald na Nemcov, keď ho tak za mladi sužovali?“ Kým jedno z detí odpovedalo, že isto, lebo také veci sa ťažko

¹⁸ Slabý, Z. K.: Nicht alle Deutschen sind gleich. In: Freundschaft 4 (1954/55), 3–5 a dokončenie v 5 (1954/55), 7–10. V druhom pokračovaní je zmieneny autor ako Jan Slabý, článok je prevzatý z „Práce pionýrů“ (bez ďalších detailov), prekladala ho Charlotte Kreibich.

¹⁹ Z detstva Klementa Gottwalda. Úryvok z knihy Klement Gottwald Mládeži. In: Matičné čítanie 8 (1951), S. 376; Červeň, Štefan: Víťazná cesta. In: Zornička 3 (1949/1950), 2.

²⁰ Detvan, Ludo [Zelienka]: Krúžok historikov. In: Ohnivko slávností. Bratislava 1953, 55–56.

zabúdajú, druhé malo jasno: „Nehnevá sa... Môj ocko raz hovoril, že ten, ktorý poznal útlak na vlastnej koži, vie si vážiť slobodu iných.“ Aj vedúci potvrdzoval, že komunista-boľševik necíti národnostnú nenávisť voči nikomu a že naozajstným nepriateľom sú mu kapitalisti a imperialisti. Na základe tej istej príhody už deti neboli inštruované, aby si „zlo spôsobené Nemcami“ naveky „pamätali“ a zakladali na ňom svoju ostrážitosť v budúcnosti, ale aby ho prepáčili a videli jeho korene v imperializme. Aj reportáže zo spoločných pionierskych táborov zaznamenávali ako samozrejmosť, že sa deti z Československa hrajú s rovesníkmi z Nemecka. Neočakávalo sa, že by mali vedieť po nemecky, bavili sa buď lámanou ruštinou, alebo len rukami-nohami,²¹ prípadne sa obmedzovali na spoločné spievanie. Ako konštatoval autor jedného z komentárov: „Z výrazu očí vidno, že si veľmi dobre rozumejú, aj keď je ich reč taká rozdielna.“²²

Za významný príznak úplnej rehabilitácie nemeckého jazyka možno považovať začiatok vydávania špeciálneho časopisu pre deti nemeckej menšiny v Československu, ktorý vychádzal od decembra roku 1952 pod názvom Freundschaft (Priateľstvo).²³ Len neskôr sa z neho stal časopis pre všetky deti, ktoré sa nemčinu učili v škole ako cudzí jazyk. Ešte roku 1954 v časopise Freundschaft symbolicky, ako reprezentanti čitateľskej obce, gratulovali „svojmu“ súdruhovi prezidentovi Zápotockému k narodeninám po nemecky Karli Werner, žiak 6. triedy osemročnej školy v Luboch pri Chebe²⁴ a jeho o rok mladšia spolužiačka Gerlinde Wilfer,²⁴ dorastajúci československí občania, ktorých lojalita voči predstaviteľom štátu (a teda i štátu samotnému) bolo možné klásť za vzor ostatným, už bez rozdielu etnického pôvodu.

Detí lámu bariéry a prekračujú hranice

Schopnosť propagandistov získať sympatie a tobôž lojalitu československého publika pre Nemcov (či už z tvoriacej sa NDR alebo NSR) bola výrazne obmedzená generáčne. Vo všeobecnosti bolo vcelku jednoduché „predávať“ nemecké deti, ktoré neboli priamou súčasťou nacistickej spoločnosti. Scény, v ktorých boli tieto deti prezentované ako milé, usilovné a mierumilovné, boli zväčša zasadené do kulíš

²¹ Šťastné deti nového Nemecka. In: Pionierske noviny 8 (1950/51), 2.

²² Beneš, Bedřich: Stretnutie s našimi priateľmi. In: Človek a príroda, 5 (1952/53), 86.

²³ Freundschaft. Monatschrift für die deutsche Jugend in der ČSR. Číslo 1 vyšlo v decembri 1952. V liste editora sa píše: „Wir wollen euch helfen, euere Muttersprache besser kennen zu lernen, zu pflegen und zu veredeln.“

²⁴ Originál aj v nemčine zachovával oficiálne české názvy lokalít („Karli Werner, Schüler der 6. Klasse der achtklassigen Mittelschule Luby u Chebu“). Lieber Genosse Präsident! In: Freundschaft 4 (1954/55), 6.

návštev rôznych delegácií vo východonemeckej škole, kde prebieha výučba podľa nových učebných plánov, založených na láske k socialistickým bratom a ľútosťi voči zvyšku Nemcov v západnej zóne. Takéto motívy sa nachádzali v takmer všetkých časopisoch pre učiteľov a iných pracovníkov osvetu a kultúry.

Niekedy vo vzorových príhodách východonemecké deti priamo pomáhali svojim menej šťastným bratom zo západu, napríklad tým, že priviedli do Domu pionierov nešťastného chudobného chlapca, ktorý zo zúfalstva prekročil hranicu.²⁵ Inokedy statočne odolávali americkým provokáciám na svojej vlastnej pôde. Vzorovým sa tu stal príbeh Christy Malchow, ktorá vraj s nasadením vlastného života ubránila pred vyslanými provokatérmi červenú zástavu.²⁶ Občas sa nemecké deti zobrazovali ako siroty po obetiach nacizmu,²⁷ kde motív otca, ktorý zahynul v koncentračnom tábore, bol využitý ako možná zjednocujúca platforma pre deti z oboch štátov.

Deti boli tiež tými, kto v medializovaných obrazoch najľahšie prekračoval vzájomné hranice – či svojou účasťou v už zmienенých spoločných pionierskych táboroch alebo viac symbolicky vzájomným dopisovaním,²⁸ ba dokonca pri neformálnom vzájomnom stretávaní sa počas pionierskeho výletu ku hranici a debatovaní ponad hraničnú závoru. Podľa jedného z článkov vedúci geologického krúžku deťom „vysvetlil, že sme na hranici“ a že za stĺpmi a závorou je „vlast občanov Nemeckej demokratickej republiky“: „A už sme zbadali, ako k nám prichádza z blízok domkov niekoľko detí a pozrite! Medzi nimi aj niekoľko nemeckých pionierov.“ Nasledovala scéna vzájomnej výmeny červených a modrých pionierskych šatiek.²⁹ Za pozornosť stojí zmienka, že túto „nečakanú veselicu“ pozoroval „nemecký zväzák“, teda člen Federácie demokratickej mládeže (FDJ), ktorý tam „zastával úlohu pohraničnej stráže“. Dikcia tejto formulácie je významná, pretože Nemec-strážca hranice nie je prezentovaný ako „nemecký vojak“, čo by zrejme stále bolo pre občanov Československa nestráviteľné, ale výslovne sa zdôrazňuje, že je len civilista „v roli“ (!) pohraničníka.³⁰

²⁵ Korolkovova, L. (preklad Alexej Vlasák): Chlapec s modrou šatkou. In: Pionier 3 (1953/54), 5.

²⁶ Zachránila červenú zástavu. In: Pionierske noviny 50 (1952/53), 2.

²⁷ Kiršina, K.: Bratia. In: Pionier 6 (1954/55), 9–10.

²⁸ Pionierom, ktorí chcú dopisovať. In: Pionierske noviny 20 (1950/1951), 3.

²⁹ Podľa spomienok viacerých súdobých školákov bolo oficiálnym vysvetlením rozdielnosti vo farbách pionierskych šatiek to, že nemecké deti si údajne ešte červené „nezaslúžia“, musia sa najprv ako pionieri osvedčiť. Vzdelávacie pionierske materiály používané v 70. a 80. rokoch už interpretovali farebnú rôznorodosť pionierskych šatiek ako dôsledok bližšie nevysvetlenej „tradície“, pričom nemecké modré boli rovnocenné poľským červeno-bielym aj československým (a sovietskym) červeným.

³⁰ Beneš, Bedřich: Stretnutie s našimi priateľmi.

V československých detských časopisoch sa občas vyskytli aj poviedky o západonemeckých deťoch, ktoré z rôznych dôvodov prechádzali hranicu do NDR, napríklad, aby sa chvíľu „cítily ako ľudia“. Zväčša išlo o preklady z ruštiny. V jednej z poviedok chudobný malý nosič reklamy našiel vo svojom voľnom čase komunistické noviny, ktoré mu okoloidúci zhabali, pretože „sú plné lží“. Policajti mu pri zásahu roztrhali šaty. Potom prešiel hranicu do východného Berlína, kde stretol svojho bratanca, a ten ho pozval nie práve do neba, ale takmer. Do Pionierskeho paláca, kde sa mohol do sýtosti hrať, správali sa k nemu ako k seberovnému a uviazali mu modrú šatku.³¹

Po roku Pionier priniesol príbeh chudobného dievčatka, dcéry robotníka, ktorú na ceste na rekreáciu do NDR vysadili západonemeckí pohraničníci s celou skupinou z autobusu a zatkli ich vedúceho. Miestni roľníci sa o deti postarali a medzi sebou si hovorili, že ich do NDR „páni z Bonnu“ nechcú pustiť zo strachu, že by videli, ako sa tam žije a každému by porozprávali, „ako to vyzerá tam, kde je všetka moc v rukách ľudu“.³²

Občas sa zdá, akoby sovietski autori boli myšlienkou prekračovania hranice fascinovaní. V ďalšej z ruských prekladových poviedok bol v českej triede nový žiak, sirota, ktorý prišiel do ČSR ilegálne so skupinou mladých súdruhov, keď jeho staršieho brata uväznili za nepovolené lepenie plagátov a šírenie petície proti atómovej bombe.³³ Iný motív „hranice“ sovietskej proveniencie rezonuje v príbehu starého nemeckého robotníka, ktorý cez vojnu zachránil sochu Lenina, dovezenú z okupovaného Sovietskeho zväzu na roztavenie. Keď ju po „oslobodení“ chcel vztýčiť v mestečku, zakázal mu to americký veliteľ „a robotníci pochopili, že namiesto nemeckého fašizmu nastúpil americký fašizmus“.³⁴ Socha musela ostať v úkryte ešte dva mesiace; nemeckí robotníci si splnili sen o jej osadení až keď mesto prešlo pod sovietsku správu.

Ťažšie je nájsť dostatok komparatívneho materiálu k propagandistickému stereotypu dospelej „kladnej“ ženskej hrdinky v modelových príbehoch. Text Heleny Križanovej-Brinzovej ju vykresľoval ako nemeckú súdružku, ktorá sa jej počas prechádzky pod sochou sovietskeho osloboditeľa „priam krčovite drží pod pazuchu“, a ukazuje na sovietsku hviezdu, ktorá je „nádej celého ľudstva, i naša“. Autorka dokonca upozorňuje: „všade inde by sa to zdalo frázou, ale tuná to má dáky inakší význam.“ Žena, podľa fyzického popisu predčasne šedivá, s vráskami okolo očí, nadobudla dôveryhodnosť prežitým martýriom (plne funkčným obrazom

³¹ Korolkovova, L.: Chlapec s modrou šatkou.

³² Majkov, Alexander: Erika. In: Pionier 3 (1954/55), 4–5.

³³ Kiršina, K.: Bratia.

³⁴ Tajc, J.: Pomník. In: Pionier 9 (1956/57), 3.

z mariánskej symboliky) – stratila vo vojne syna: „Vojna zasiahla jej materské srdce na tom najcitlivejšom mieste, preto jej verím, že svoje slová myslí skutočne úprimne.“³⁵

Reportáž z pionierskeho zhromaždenia zobrazuje ako materský archetyp starú ženu v Drážďanoch, ktorá tiež pripomína kresťanskú sochu piety. Manžel jej padol vo vojne a deti zahynuli pri bombardovaní, takže teraz považuje pionierov všetkých národov za svoje deti. Československá delegácia konštatovala, že práve „na tom sme videli, že v Nemecku rastú noví ľudia, bojovníci za mier národov.“³⁶ Roku 1952 sa skupina československých pionierov stretla a rozprávala s vdovou po Ernstovi Thälmannovi, tiež osobou s funkciou univerzálného duchovného materstva.³⁷

Porážka ako očistec

Ďalším zo základných prvkov budovania nových vzťahov československej verejnosti k „novému“ nemeckému ľudu (z oboch okupačných zón) bolo priame spájanie jeho zrodu (respektíve znovuzrodenia) s koncom druhej svetovej vojny. Ten spĺňal funkciu akéhosi očistca, v ktorom sa zmyli všetky staré hriechy minulosti a po ktorom mohol začať život odznovu. V súlade s touto predstavou boli tiež pohľady predstaviteľov československej verejnosti – a novinárov, členov oficiálnych kultúrnych delegácií, mládežníckych funkcionárov a podobne – na ruiny nemeckých miest, prezentované ako moment osvietenia, pričom oni, vybraní reprezentanti, mali priniesť túto svoju osobnú skúsenosť domov a sprostredkovať ju ďalším.

Tým sa otvárala pre československých občanov možnosť bez výčitiek svedomia voči vlastným obetiam vojny solidarizovať s obeťami z radov Nemcov, pričom solidarita mohla byť založená vlastne na spoločnej skúsenosti. Propaganda sa tiež pokúšala vytvárať konkrétne modelové rituály budovania vzťahov založených už nie na jednostrannej blahosklonnosti odpúšťajúceho voči kajúcnikovi, ale na priateľstve mravne rovnocenných dospelých ľudí, ktoré malo byť bránou k vzájomnej lojalite rovnocenných partnerov (na úrovni občanov i štátov).

Roku 1950 reportér s istotou vysvetľoval: „Nemecký ľud západného Nemecka i Nemeckej demokratickej republiky chce mier. Z dvoch posledných svetových vojen vyšiel ožobračený. A tretiu svetovú vojnu už nechce.“³⁸ Iný text toho istého

³⁵ *Křižanová-Brindzová, Helena: Pomník dvadsiatich miliónov. In: Pionier 19 (1955/56), 12–13.*

³⁶ [Pionierky II oddielu] Na sjazde pionierov NDR. In: Pionierske noviny 2 (1952/53), 2–3.

³⁷ *Kabinová, Pamela: Radosť i smutné drobnosti z pobytu v NDR. In: Pionierske noviny 7 (1952/53), 2.*

³⁸ *Štefko: Dva svety, jeden cieľ: mier.*

roku v opise záverečných dní vojny vykresľoval, ako vtedy nemeckí vojaci za kus chleba každého uisťovali, že „Alles kaput“, a robili si posmech z hesla (pre väčšiu ironickosť prepísanom foneticky) „bis cum lecten man“.³⁹ Reportér, ktorý cestoval do sovietskej zóny roku 1952, bol podľa cestovného denníka plný rozporuplných očakávaní, akého prijatia sa mu dostane: „Strojená zdvorilosť? Povýšenosť? A či srdečnosť a priateľská úprimnosť?“ Netajil ani svoje apriórne negatívne pocity, založené na osobných spomienkach: „sám som cítil čosi, čo ma ťažilo, čo mi hovorilo, že nebudem vedieť byť dosť priateľský a úprimný. ‚Nie je Nemec ako Nemec,‘ opakoval som si v duchu častejšie a domýšľal som, ako sa nové Nemecko bude líšiť od toho starého... Takéto úvahy vyvolali vo mne predstavy z druhej svetovej vojny. Masové hroby, vypálené dediny, zničené mosty, železnice... tieto obrazy hrôzy, ktoré nám zanechali nemeckí fašisti, premietali sa v mojej pamäti ako na filmovom páse.“ Z obáv ho vyviedol pohľad na zničené Drážďany, na „more rumovísk“. Pri tomto pohľade na zvyšky nemeckého očistca si už sám na otázku, či je možné, aby si „nemecký pracujúci ľud želal novú vojnu“, odpovedal „rozhodne“: „Nie!“⁴⁰

Aj cestujúci prispievateľ časopisu *Mládež světa* mal podobné dojmy z nemeckého ľudu, ktorý po skončení vojny „stál nad zrúcaninou svojej vlasti“. Videl ho však stáť „nad zrúcaninou vratkej a falošnej stavby, ktorú budovali po desaťročia nemeckí imperialisti“. A doplnil, že na otázku oného ľudu, či a aká cesta vedie z týchto ruín von, mu prinášali odpoveď nemeckí komunisti, ktorí ľud varovali už pred vojnou.⁴¹ Šéfredaktorka *Pioniera* presvedčala svojich čitateľov o odkaze nemeckých súdruziak, s ktorými sa stretla počas návštevy NDR. Prosili ju, aby povedala doma, že Nemecko už nie je Hitlerovým štátom, že neboli všetci Nemci s Hitlerom, a tí, ktorí v neho uverili, trpkosť sa presvedčili o svojej chybe. Nechýbalo i otvorene vyjadrené pokánie: „Vieme, že máme veľkú vinu pred celým ľudstvom. Povedzte ľuďom v Československu, že my, nemecké ženy, nedopustíme, aby znovu vypukla vojna.“⁴²

Na základe mediálnej frekventovanosti motívu osobných svedectiev týchto „neveriacich Tomášov“, ktorí sa až na tvári miesta presvedčili a následne to aj zvestovali čitateľom, možno usudzovať, že dôvera československého obyvateľstva k Nemcom sa nezvyšovala na režimom želanú mieru. Ešte v školskom roku 1956/57 išiel do NDR so „zmiešanými pocitmi“ redaktor, pričom sa priznával k „podvedomému pocitu ostražitosti voči Nemcom“, ktorý „nechcel vymiznúť“ ani

³⁹ *Vierač, Martin*: Ofenzíva. In: *Matičné čítanie 1* (1950), 36–38. (Bis zum letzten Man, Boj do posledného muža.)

⁴⁰ *Ondřejček*: Dojmy z cesty po NDR.

⁴¹ *Švamberg, Jaromír*: Cesta nové mladé generace Německa. In: *Mládež světa 4*, (1952), 6–8.

⁴² *Křižanová-Brindzová*: Pomník dvadsiatich miliónov.

po vytvorení socializmu budúcej NDR, hoci snahu o tento pokus sledoval „so sympatiami“. U autora im rešpekt nakoniec vydobyla húževnatosť, s ktorou budovali svoju rozvrátenú krajinu. Zmenu svojho postoja dovŕšil v expozícii múzea v Buchenwalde, ktorá na jednej strane zachovala „dôkazy o zlotrilosti esesáckych hrdlorezov“ a „dôkazy o tom, ako hlboko klesla časť nemeckého národa“, no na druhej strane svedčila o tom, že „pocitíví Nemci nesúhlasili s Hitlerom a bojovali proti nemu“.

O tom, či táto zmena bola pre žiaduci stav dostatočná, však možno pochybovať. Použitá (a teda cenzúrou schválená) formulácia „mnohí z nás uvedomili, že naozaj česť nemeckého národa bola síce pošpinená, ale zároveň aj právom sa možno domnievať, že nemecký ľud dokáže ostatným národom, že „nie je Nemeck ako Nemeck, ako povedal s. Gottwald,“ je nielen svedectvom trvajúcej akceptácie „kolektívnej nemeckej poškrvnenosti“ v československom režimom tolerovanom diskurze, ale nasvedčuje, že ešte aj po vyše desiatich rokoch od konca vojny mali podľa autora Nemci (v budúcom čase) ešte len „dokazovať“, že nie sú všetci rovnakí. V závere textu však vyhodnotil svoje dojmy znovu ako optimistické, budovateľskú prácu (videných, teda východných) Nemcov ako „hrdinské úsilie stotočného národa, ktorý veľa vytrpel“. Dokonca zopakoval i propagandistické klíšé o nádeji na budúce zjednotenie „rozdeleného národa“, ktorý tak „spoločne bude bojovať za mier“.⁴³

Zaujímavý prípad futurologického motívu sa vyskytol vo vzorovej hre pre pionierske divadielka, zasadené do čias Slovenského národného povstania, kde jasne vystúpila nekoherentnosť autorovej (a teda režimovej) argumentácie. Vystupoval v nej vojak Peter Dürich, uvedený v zozname postáv medzi „nemeckými esesákmi“, ktorého „donútili bojovať proti Sovietskemu zväzu“, ale podľa jeho vlastných slov „doteraz urobil viac úžitku ako škody“. Počas deja sa totiž ukázalo, že stojí na správnej strane, je „dobrý“, lebo keď deti, nesúce partizánom jedlo, padnú Nemcom do pasce, zachráni ich a pridá sa na druhú stranu. V partizánskom tábore mali v tom čase už „asi pätnástich Nemcov, Rakúšanov, veľa Maďarov a niekoľkých Francúzov, čo ušli z koncentrákov“. Dürich bol baník, teda z pôvodom robotníckej triedy, rozumel jazyku partizánov, pretože sa narodil v severných Čechách a pracoval aj v slovenských baniach. Počas spoločného snívania o budúcnosti pochválil slovenské deti a oni chválu vracali slovami: „keď u Vás v Nemecku bude viacej takých, ako ste Vy – Hitler nebude dlho strašiť svet... A vy si vybudujete dobré miesto pre život v novom Nemecku“ – čo znamenalo, že ani robotník, záchranca a hrdina – no stále Nemeck – sa po vojne nemohol vrátiť do

⁴³ -rb-: Dojmy z NDR. In: 6 Pionier (1956/57), 2.

vlastného domu (pochádzal zo severných Čiech), pretože bol povinný budovať pre seba svoje Nemecko.⁴⁴

Paralelné dejiny: druhá svetová bez Nemcov

Scény z dramatického klimaxu posledných dní vojny slúžili tiež ako pozadie pre zámernú a riadenú kanalizáciu verejnej agresie voči „Nemcom“ na „Američanov“. V prvých rokoch po komunistickom prevrate bolo badateľné, že Nemci ako etnikum z oficiálneho československého vojnového príbehu určeného deťom a mládeži jednoducho sublimovali. Vybudovať si lojálny vzťah voči Nemcom ako možným spojencom v socialistickej revolúcii malo byť československým deťom uľahčené verejným vygumovaním najväčšieho zdroja konfliktu: osvojením si takej verzie vojny, ktorej sa „Nemci ako takí“ akoby vôbec „nezúčastnili“. Táto zmena mediálneho slovníka je najviditeľnejšia v každoročných rituálnych textoch pripomínajúcich deň Víťazstva a vypuknutie Slovenského národného povstania.

Zatiaľ čo hneď po vojne bol nepriateľom Germán, Nemeč-cudzozemec, alebo „nemecký fašizmus“ ako systém, neskôr sa výskyt etnických nálepiek výrazne obmedzil. Vo vojnových príbehoch Zorničky v rokoch 1947, 1948 a 1949 ešte Nemci „začali vojnu“ a koncom vojny Nemci opúšťali Bratislavu. Roku 1951 Mateřídouška pripomínala len oslobodenie od „fašistov“. Aj v 1952 tam „ústup fašistov sprevádzalo pálenie a zabíjanie“. Príbeh o Lidiciach v Matičnom čítaní roku 1952 sa úplne zaobišiel bez slova Nemeč. Dedinu obklúčili „príslušníci Gestapa“, „esesáci“ ju vypálili a strieľali ľudí. Časť ľudí bola odvečená „do Nemecka“, o ktorom bola zmienka len ako o lokalite. Májové číslo Mateřídoušky, ktoré bývalo tradične venované Víťazstvu, prinieslo roku 1950 namiesto jasanania nad porážkou Nemcov o dva mesiace oneskorenú reportáž o „smutnom výročí“ amerického náletu na Kralupy.

Z textov o vojne určených pre mladých čitateľov nebývalo vždy jasné, aké vlastne boli v druhej svetovej vojne bojujúce strany: podľa verzie príbehu o Februárovom víťazstve 1948, publikovanej roku 1953, má malé dievčatko narodeniny a spomína, ako ich prežívalo v minulosti. Ako sa zľaklo vlastného otca, ktorý prišiel z koncentráku v šedivej uniforme, lebo takú mávali tí, čo k nim „chodili rozhádzať byt a mamička potom plakávala“. Na rozdiel od nich mal však otec staré roztrhané topánky, a nie lesklé čižmy, ktorými raz dievčatko kopali. Spomína i na to, ako sa bálo v kryte cez nálet: „keď sme vyšli von, nepoznala som našu ulicu. Už jej nebolo. Domy zmizli. Mama ma zvierala v náručí, akoby neverila, že žijeme.

⁴⁴ *Detvan*, Ludo [Zelienka]: Mladí partizáni. In: Ohnivko slávností. Bratislava 1953, 60–71, tu 70.

Ľudia liezli z trosiek a hovorili, že bomby zhodili Američania. “Zo spomienok na vojnu do aktuálneho roku 1948 sa však vrátila, keď postrehla, že sa „niečo deje“, otec prišiel domov z fabriky, no ponáhlal sa nazad. A vysvetľoval: „chcú, aby sme mali zasa biedu, aby sme dreli na továrnikov, chcú nás zasa ztročiť. Vziať nám slobodu.“ Dievčatko ovládol flashback, obnovený pocit strachu, ktorý prežívala pred tromi rokmi: „Nesmie ísť preč. Či nehovorievala mamička, že sloboda bude, keď sa nám vráti otecko? Kričím: Nesmieš ísť! Nesmieš! Veď idem strážiť továreň, aby nám ju nezničili. Čože, zasa priletia Američania? Ja nechcem ísť do pivnice!”⁴⁵ V tomto celostranovom príbehu na formáte A3, založenom na detských emóciách spojených s druhou svetovou vojnou, sa nenachádza slovo Nemeč ani raz.

V Pionieri v ročníku 1956/1957 zasa dokázal Teodor Fiš napísať až dvojstranovú poviedku o boji na východnom fronte, bez zmienky o tom „slove na N“. V súboji „neviditeľných nepriateľov“, snajperov, stáli proti sebe vojak československej brigády a „hitlerovec“. Neskôr sa na scéne objavil „hitlerovský tank“ a „esesácky ostreľovač“.⁴⁶

Účastník zájazdu do Postupimu roku 1952 opisoval, ako „americkí piráti“ roku 1945 toto mesto bombardovali „tesne pred skončením“ druhej svetovej vojny. V čase, „keď sovietske vojská stály na pahorkoch nad mestom, vykonal americkí vandali tento hnusný čin“. A „amerických letcov nehrýzlo svedomie“, že pri tom „ničili kultúrne hodnoty nesmiernej ceny, obytné budovy, nemocnice, kostoly, že v ohni bômb hynuli ľudia, bezbranné nemecké ženy, deti, starci...“⁴⁷

Len veľmi zriedka sa vyskytovali otvorené spomienky na Nemcov. Napríklad v Pionieri z 1954 pochoduje v prvomájovom sprievode pionierka, ktorej zastreli ota „Nemci“, a dokonca ten, ktorý ho odvádzal, vykrikoval v správnom prepise „Halt!“ a „Zurück! Zurück! Zurück!“, keď chcela ota naposledy objat'.⁴⁸ Mária Jančová uverejnila spomienku, ako videla na stanici zaplombované vlaky z Maďarska, v ktorých boli aj deti. Žiadali piť, no ľudia im nesmeli podať vodu: „Pred každým dobytčím vozeň sa postavil nemecký vojak s nabitou puškou.“⁴⁹

⁴⁵ *Sedláček*: Voľné ruky. In: Pionier 5 (1953/1954), 3.

⁴⁶ *Fiš*, Teodor: Súboj neviditeľných. In: Pionier 19 (1956/57), 4–5.

⁴⁷ *Borský*, Miloš: Postupim. In: Matičné čítanie 22 (1952), 522–523. Pritom podobnú scénu z Prahy nájdem v inom režimovom texte opísanú úplne protichodným spôsobom: „Americké velenie neposkytlo Pražskému povstaniu ani najmenšiu podporu. Americké letectvo, ktoré v piatok lietalo nad mestom celý deň, sa od vypuknutia povstania neobjavilo, aj keď ho na to opakovane vyzývali rozhlasom. [...] Pokusy vysvetľovať to takzvanou ‚demarkačnou líniou‘ sú čisté klamstvo.“ Sláva hrdinskej Sovietskej armáde – našej osloboditeľke. In: Učiteľské noviny 19 (1952), 1.

⁴⁸ *Bendová*, Krista: Skutočná príhoda. In: Pionier 9 (1954), 13.

⁴⁹ *Jančová*, Mária: Rozprávka o mieri. In: Pionier 10 (1954/55), 4–5.

Aj topos hranice a jej ochrancu, vojaka (zväčša so sympatickým psom pri nohe), býval aspoň v textoch pre deti zmieňovaný ako hrádza a strážca pred Američanmi – možnými agresormi: „[voják silný] hľadá hviezdy nad námi / nedoletí z Ameriky žiadny letec s bombami“⁵⁰. V iných prípadoch bolo podrobností o nepriateľovi ešte menej: „[holubička míru] poslali mne chlapi v pohraničným kraji, / že jsou připraveni, rodnou zemi hájí,“⁵¹ „tvůj táta nabitou pušku má, chodí s ní po nocích v lese / tam někdo se zlýma očima našim smrt nese.“⁵² Za hranicou ležalo nielen konkrétne „revanšistické“ Západné Nemecko, ale „imperialistický“ Západ, alebo krajina Zla všeobecne. A československým špecifikom bolo, že sa stalo strážou socialistického tábora na západe, hranicou sa priamo dotýkalo Zla. Zložitejšie texty pre staršie deti opisovali aj Američanmi vedené špiónážne aktivity, napríklad „školu pre špiónov a diverzantov v Mníchove“, organizovanú s pomocou utečencov, majiteľov miestnych [z poľského originálu, teda poľských] tovární.⁵³

Nádejní súdruhovia z NSR

V čase, keď sa budovala a udržiavala vo verejnej mienke predstava o možnosti zjednotiť Nemecko (pod Stalinovým vplyvom), a teda vradiť ho celé do sféry vzájomnej lojality „ľudových demokracií“, negatívne črty sa pripisovali už len „vládcom západnej zóny“. Ovládaný ľud bol pritom prezentovaný ako súcitu hodný, trpiaci pod nadvládou Američanov, Britov, Francúzov a svojich „protiľudových“ politikov. Pritom v snahe vyhnúť sa zlievaniu obrazu oboch „druhov“ Nemcov sa v médiách politická a ekonomická situácia západného Nemecka systematicky kritizovala nie v porovnaní s Československom, ale v porovnaní s NDR.

Roku 1950 takto opísal Ján Štefko svoje dojmy zo západného Berlína: „pouliční predavači ponúkajú najrozličnejší tovar najhoršej akosti, zatiaľ čo výklady sú nabité krásnym a kvalitným tovarom. Berlínčania tejto časti mesta však s prázdnyimi vreckami prikladajú nosy na sklá výkladov a všetky tieto bohatstvá môžu len – obdivovať. Nezamestnaní sedia na zručaninách domov a čakajú, kedy sa pre nich nájde práca.“ K tomu vykreslil obrázok z východnej časti mesta, kde bolo všetko inak: „Plagáty oznamujú usporadúvanie výstav, koncertov a prednášok. V divadlách a kinách sa za nízke vstupné hrajú hodnotné hry a filmy. Pokútnych predavačov nevidno. Obchody sú plné tovaru, v ktorých si východní Berlínčania môžu nakupovať. Nezamestnaných niet. Továrne pracujú naplno. Trosky zručanín

⁵⁰ Svoboda, Jiří V.: Večer. In: Mateřídouška 16 (1951/52), 1.

⁵¹ Hilčr, Jindřich: Píseň. In: Mateřídouška 2 (1952/3), 18

⁵² Kusák, Alexej: Písnička pro syna. Mateřídouška 15 (1952/53), 121.

⁵³ Żukrowski, Wojciech: Po stopách „čierneho vlka“. In: Pionier 4 (1957), 17–19.

sa menia na pekne budovy.“ Autor upozorňoval, že takéto rozdiely existovali medzi NDR a NSR všeobecne. Pridal aj odpoveď na otázku, prečo vlastne vznikla NDR (na žiadosť jeho obyvateľov, ktorí si nechceli nechať nanútiť také poriadky, ako boli v západných sektoroch). V závere však dodal, že napriek toľkým a tak podstatným rozdielom majú všetky nemecké oblasti jedno spoločné: ich obyvatelia chcú mier. Tento text⁵⁴ obsahol veľké množstvo propagandou odporúčaných prvkov dobovej záväznej interpretácie rozdielov medzi NDR a NSR:

NDR	NSR
Politické špičky bojujú za mier, majú dobré vzťahy so socialistickým táborm	Politické špičky sa snažia o znovunastolenie fašizmu, obnovu armády, budujú východiská do útočnej vojny
Hospodárstvo: znárodnenie, pôdna reforma	Hospodárstvo: všetko po starom
Likvidácia (vývoz) zbrojného priemyslu	Obnova zbrojárstva
Kádrové zmeny, nástup nových ľudí	Staré kádre, zviazané s nacistickým režimom
Presídlení sa stabilizujú, dostávajú trvalé pracovné miesta a majetky	Presídlení sú nezamestnaní, a povzbudzovaní snívať o návrate a znovuzískaní bývalého majetku a pozícií
Ozbrojené sily: polícia (bezpečnosť, poriadok)	Ozbrojené sily: armáda (útok)
Prítomnosť cudzích vojsk nie je (citeľná). (Sovietski vojaci sú v kasárňach, nevidno ich, teda akoby neboli, možno o nich mlčať)	Vojaci USA sa bežne vyskytujú na verejných miestach, sú teda v krajine „prítomní“

Z obsahu manifestu FDJ adresovaného všetkej nemeckej mládeži roku 1952 možno odvodiť vtedy aktuálny propagandistický inventár nepriateľov: „Zbrojárski milionári z Washingtonu, Londýna, Paríža a ich bonnskí vazali“, „tí, ktorí zarábajú na vojne“ a opäť „siahajú po vojnovnej fakli“, „americkí burzovní špekulanti, britskí lordi, francúzski bankári a ich bonnskí pomáhači“, a všetci, ktorí „chcú nemeckú mládež vohnať do žoldnierskych útvarov morového generála Ridgwaya“.⁵⁵

Podobne ako deti, patrila postupom času aj dorastajúca mládež (už bez osobnej histórie v Hitlerjugend) k tým sociálnym skupinám, ktoré mohli slúžiť ako nosiče pozitívneho imidžu ľudu západného Nemecka smerom k bývalým protivníkom. V reportážach o aktivitách prosovietskych (a sovietski sponzorovaných) spoločenských a politických organizácií v západnom Nemecku bola zdôrazňovaná

⁵⁴ Štefko: Dva svety, jeden cieľ: mier.

⁵⁵ Manifest Německé mládeži! In: Mládež světa 9 (1952), 30–31.

práve prítomnosť mládežníkov v roli oddaných bojovníkov za mier. A, prirodzene, nie všetka ich aktivita musela byť kaširovaná. Napríklad nápad zaviesť všeobecnú povinnú vojenskú prezenčnú službu bol mobilizačným spúšťačom pre mnohých protivládnych demonštrantov, ktorí inak nemuseli byť zviazaní s hnutiami pod kontrolou komunistov. Informačný bulletin zahraničného oddelenia Ústredného výboru Československého zväzu mládeže roku 1950 spomínal západonemeckých mládežníkov v súvislosti a účasťou na tzv. Socialistických letniciach FDJ v Berlíne, kam vraj tisíce z nich prídu a ďalšie tisíce by chceli, ale nemôžu. Roku 1950 bolo celé číslo periodika Mládež světa venované Letničnému stretnutiu mládeže z oboch nemeckých štátov.⁵⁶

Každý československý mládežník sa mal dozvedieť, že v októbri FDJ oslávila Svetový deň mieru, že Tretí svetový festival mladých bojovníkov za mier bol zvolaný do Berlína, aj o „boji západonemeckej mládeže proti remilitarizácii, za mier a zjednotenie Nemecka“.⁵⁷ Podľa tlače mládež v západnom Nemecku nepretržite demonštrovala, spisovala petície, a deti z vlastnej iniciatívy protestovali voči vystavovaniu a ponúkaniu modelov amerických bombardérov vo výklade hračkárstva.⁵⁸

Curriculum „dobrého“ Nemca

Na základe čítania československej dobovej tlače prvej polovice 50. rokov by sa zdalo, že povojnový dospelý Nemec vo všeobecnosti sa ukázal byť neagresívny, poučený minulosťou, nebol zdrojom nebezpečenstva... Avšak vo vzájomných osobných vzťahoch predsa ostávala historicky spôsobená a stále neprekonaná odťažitosť, ktorá stála potenciálnej vzájomnej lojalite v ceste. Jej nositeľmi pritom neboli len československí občania, zaťažení (historicky „oprávnené“) utrpeným príkorím, ale nepripravenosť či neochota k vzájomným vzťahom sa vykresľovala aj u jedincov z radov nemeckej verejnosti.

Vzorový československý občan mal byť nielen pripravený prijímať ponuky osobného priateľstva od poučených a polepšených Nemcov, ale aj sám aktívne ponúkať svoje priateľstvo a hodnoty tým z nich, ktorí boli ešte neistí a nie dosť presvedčení. V československých príbehoch, založených na vytváraní pozitívneho vzťahu ku štátu a režimu prostredníctvom kultúry, fungovali v roli tých „misionárov“, ktorí si vedeli získať sympatie bežných starších Nemcov, bývalých nepriateľov Československa, zväčša spevácke zbory, tanečné skupiny a divadelné súbory.

⁵⁶ Tisíce mladých Němců se sejdou o Letnicích do Berlína. Z rozhovoru nám. Min. předsedy Německé demokratické republiky W. Ulbrichta. In: Mládež světa 4–5 (1950), 2.

⁵⁷ Svolání Třetího světového festivalu mladých bojovníků za mír. In: Mládež světa 10 (1950), 7.

⁵⁸ Wipp, Peter: V mene triedy. In: Pionier 11 (1955/1956), 16 a 18.

Bežným prvkom takýchto „misionárskych historiek“ bolo zaradenie životopisných detailov nejakých takých jedincov z publika, ktorí pod vplyvom československej kultúrnej misie prekonávali svoje trpké spomienky a začali sa orientovať na radostnú spoločnú budúcnosť. Zmena ich postoja sa im následne odrážala nielen priamo v tvári, ale aj v gestách a v držaní tela sediac v hľadisku.

Správa z umeleckého zázjazu súboru Lúčnica po Nemeckej demokratickej republike, ktorú publikoval v Pionierskych novinách roku 1952 Juraj Králik, inventarizovala základné typizované východonemecké postavy, ktoré boli v československej tlači prvej polovice 50. rokov preferované. Na pozadí hudobného programu je čitateľ svedkom priam zázračných zmien postojov vybraných jedincov v publiku. Úlohu pôsobiaceho „svätého ducha“ tu supluje obrodná sila umenia. Rozprávač, hosťujúci sólista, vidí do duší svojho publika, vie, kto je kto, čo prežil a čo si myslí. Podľa reportáže sa „program začal Kantátou na Stalina. Vkladám do spevu všetky svoje city k sovietskym vojakom, ktorí oslobodili môjho otca z gestapáckej väznice. [...] Ale aplauz bol len formálny, tleskali úderníci, mládež, sovietski vojaci a niekoľko civilistov“. Prvou definovanou postavou v publiku je „jeden starý muž“, ktorý po prvých piesňach „čoraz zvedavejšie zdvíhal hlavu“. Podľa uvedených životopisných informácií to bol Nemeč zo Sudet, vystaňoval sa odtiaľ pred frontom a zanechal tam dom a záhradu. Zahorkol voči Československu. Na vystúpenie prišiel preto, že v továrni, kde pracoval, rozdávali lístky zadarmo a tleskal preto, aby sa nepovedalo, že je zaujatý.⁵⁹

Ďalšia typizovaná postava, „stará žena“, počas piesne sedela „na kraji stoličky“ a spomínala na svojho syna, „blondätého Hansa“, ktorého „Hitler zaviedol do krvavých bojov pri Stalingrade“, kde zahynul. Na koncert prišla preto, že ju „zavolala vnučka-pionierka“, ale na rozdiel od starého muža netleskala, pretože „nenávidela každého, kto bojoval proti jej Hansovi“. Tretí typ predstavoval mladý člen FDJ, ktorému sa páčilo všetko, už od začiatku, keď sa spievali umelé „piesne z krajiny, kde nie je žiaden útlak a každý má prácu“.⁶⁰

Prvá malá zmena – zázrak – nastala, keď nakoniec začal súbor hrať rýchle ľudové piesne, ktoré premohli starého muža tak, že „začal podupávať do rytmu“. Potom zaznela pieseň nemeckých pionierov, o priateľstve, jednote a mieri. Najmladšia zo symbolických postáv publika, vnučka starej smútiacej ženy, symbol mladosti bez historickej viny a bez predsudkov, prišla na scénu dať spevákom kyticu. Moment veľkého zázraku nastal, keď tí zdvihli dievčatko do náručia a spolu

⁵⁹ Králik, Juraj: Pionierka Renáta. In: Pionierske noviny 45 (1952), 4.

⁶⁰ Tamže.

s ním pieseň zopakovali. Stará pani postojčky aplaudovala s očami plnými lásky, ktorá sa neobmedzovala na vnučku, ale už zahŕňala aj hostujúcich spevákov.⁶¹

Poslednou z postáv citovaného príkladu bol nemecký odbojár v roli organizátora koncertu. Aj k nemu patrilo doplnkový životopisný detail: v koncentračnom tábore prišiel o ruku. V závere práve on, sám obeť svojich rodákov, ďakoval lúčničiarom, že pomohli „zmeniť“ tamojších ľudí na takých, „ktorých najväčším cieľom bude zápas za zachovanie mieru“.⁶²

Záver

Vzorový lojálny československý občan, etnicky Čech alebo Slovák, musel v rokoch 1948–1956 vo svojom politickom vyznaní podstúpiť niekoľko výrazných zmien, pričom viaceré a veľmi výrazné sa týkali práve jeho vzťahu k témam spojeným s Nemeckom a „nemeckosťou“. Súčasne sa v tomto období stretávame i s obrazom nového domáceho Nemca, lojálneho k vlasti – ČSR. Na medzištátnej úrovni pribúda faktor lojálneho spojenca na medzištátnej úrovni – východného Nemecka, neskôr Nemeckej demokratickej republiky. V materiáloch určených pre mladších žiakov sú tieto zmeny línie o to výraznejšie, že producenti propagandy nepovažujú za potrebné reflektovať svoje predchádzajúce posolstvá, pretože deti dorastajúce každoročne do školského (a čitateľského) veku nimi neboli zaťažené.

Roku 1948 ešte československí režimoví propagandisti strašili celú populáciu nemeckým revanšizmom a zaistovali si tak jej lojalitu voči štátu, ktorý sa staval do roly obrancu pred tými starými Nemcami, ktorých „sme tu mali a vieme, čo sú zač“. Táto propagandistická politika rákala i s presahom a prekryvaním sa takto zaistenej lojality s tou ku Sovietskemu zväzu, osloboditeľovi od „Nemcov“, ktorá sa vzťahovala následne i na aktuálne vlády a režimy oboch krajín.

Už o pár rokov bola na československú populáciu kladená požiadavka vytvárať si apriori pozitívny vzťah k východonemeckým súdruhom, aby sa umožnilo vybudovanie ovzdušia nielen solidarity v prípadnom nešťastí ale priamo vzájomnej lojality v spoločnom boji v ozbrojených silách. Popri tom mali československí občania posilňovať pocit solidarity s pracujúcimi na Západe a otvárať dvere do vlastného „tábora“ (socializmu) pre „ľud“ západného Nemecka s cieľom možného zjednotenia nemeckého štátu pod sovietskou kuratelou.

Vymenované propagandistické línie pritom na konkrétneho jednotlivca-občana nepôsobili striktné v chronologickom poriadku, ale do veľkej miery paralelne

---

⁶¹ *Tamže.*

⁶² *Tamže.*

a občas i protichodne. Podľa situačného kontextu sa musel sám rozhodovať, ktorý rituálny prejav ktorej z paralelne požadovaných lojalít (etnická, občianska, slovan-ská, ľudovo-demokratická či socialisticko-internacionalistická) sa práve od neho vyžaduje. Diferencovaná bola i pozícia, ktorú pri jej prejavovaní mal zaujať: od postoja jedinca lojálneho – lebo vďačného – (napr. voči ZSSR za oslobodenie, alebo voči ČSR za ochranu pred revanšistami), alebo postoja „podriadeného“ z hľadiska osobných či generačných zásluh a lojálneho z úcty (napr. voči starému zaslúžilému komunistovi, hoci aj nemeckému) až po postoje blahosklonnej ponuky na zmier alebo až aktívnej osobnej účasti na presvedčacej kultúrno-politickej misii voči tým Nemcom, ktorí sami nemali o účasť na spoločnom projekte záujem.

Československá propaganda sa však neobracala svojou produkciou len na etnických Čechov a Slovákov. Od roku 1950 je už badateľné, že v rámci postupnej vnútro politickej stabilizácie sa vracajú do verejného života (čo reflektujú aj zmienky v propagandistickom diskurze) etnickí menšinoví Nemci a Maďari, ktorým má spoločnosť umožniť stať sa taktiež lojálnymi občanmi. Komunistická strana zmenu akceptovala v momente rozšírenia regrutácie svojich nových členov na príslušníkov menšín, čo si vyžiadalo povolenie prednášok a distribúcie školiacich materiálov v jazyku týchto menšín. Podľa novej línie dostávali poučenia i knihovníci miestnych knižníc: „V našem lidově demokratickém státě žijí i občane jiných národností, na které nesmíme při masově-politické práci zapomínat. Tato otázka je zvlášt' aktuální v pohraničních krajích.“⁶³ V týchto regiónoch bola priznávaná i existencia nemeckých rodín lojálnych k novému režimu (a teda i k ČSR), ktorých členovia by radi čítali novú literatúru, ale „nevedia po česky“.⁶⁴ Verejná akceptácia tohto stavu sa prejavuje napr. v kultúrnych rubrikách časopisov zaraďovaním materiálov o „ich“ umelcoch a vôbec kultúre, v detských časopisoch zasa vykreslením kladných hrdinov s „ich“ priezviskami, v školstve zriaďovaním menšinových tried s „iným“ vyučovacím jazykom.

Na základe preštudovaných tlačových médií, určených primárne deťom, mládeži a ich vychovávateľom, bolo možné vytypovať niekoľko typov obrazov, ktoré boli po roku 1948 kampaňovito podsúvané verejnosti s cieľom obohatiť jej imagináciu o dočasne nepredstaviteľné – o „dobrého Nemca“, voči ktorému môže byť lojalný aj vlastenecký Čechoslovák. Taký Nemec zasa dokázal byť lojalný k Československu, či už ako jeho občan, alebo ako spojenec z politického bloku. Tu išlo predovšetkým o motívy vzájomného dlhodobého priateľstva a dôvery

⁶³ Francová, Marie: Německá kniha jde za čtenářem. Čtenář 2 (1953), 62–63.

⁶⁴ Pionýři získávají nové čtenáře. Ze zápisů pionýra Waltera Pluhaře z Vesce u Liberce. „[Někteří pionýrské dvojice s knížkami odbyli, že nemají čas] [...]. Hůře bylo v rodinách, kde by si knihy rádi půjčili, ale neuměli česky. My jsme ještě neměli oddělení německých knih.“ In: Čtenář 6 (1952), 200.

straníckych lídrov dotknutých národov a ich spoločný boj proti nacizmu, ktoré mali byť zárukou dobrej spolupráce štátov, v ktorých aktuálne vládli. Okrem najvyšších predstaviteľov boli ako priekopníci dobrých vzťahov zobrazované deti, ktoré ako „nevinné“, nezaťažené minulosťou, ľahšie prekonávali mentálnu bariéru voči „nepriateľovi“. Záťaž minulosti podľa propagandistických verzií snímalo z Nemcov aj ich prežitie utrpenie vo vojne, kde najmä jej koniec bol zobrazovaný ako verzia očistca, odkiaľ možno vyjsť do nového života. Až absurdne pôsobí propagandistický pokus z polovice 50. rokov vymazať Nemcov v detskej imaginácii z dejín vojny a nahradiť ich aktuálnejším nepriateľom – Američanmi.

Jedným z najzaujímavejších zistení bolo, že napriek očakávaniu, vyplývajúceho zo skúsenosti s detskou a mládežníckou literatúrou 70. a 80. rokov, v sledovanom období propagandistické „strašenie“ československých občanov Nemcami zďaleka nedosahovalo predpokladanú intenzitu. Jedným z možných vysvetlení je, že tento strach bol v spoločnosti prítomný ešte od vojny v adekvátnej miere, zaisťujúcej lojalitu optimálneho percenta verejnosti k režimu i bez nadbytočného propagandistického úsilia. Naopak, prílišné posilňovanie tohto strachu by mohlo vyústiť do javov, pre režim výslovne kontraproduktívnych: do masovej paniky, nákupnej horúčky, pasivity voči funkciám a požadovaným rituálom (ponechávania zadných vrátok pre prípad, že „naozaj prídu“) a vôbec do nedôvery v režim.⁶⁵ Ďalším možným zdôvodnením je už spomenutá propagandistická kanalizácia verejného strachu a agresivity na aktuálne nebezpečnejšieho protivníka – Spojené štáty americké, voči ktorému boli v časti spoločnosti pocity lojality (ktorú mala propaganda narušovať) stále silné – či už kvôli masarykovskej „americkej“ tradícii alebo kvôli podielu na oslobodení a pretrvávajúcom imidži Spojenca.

Propagovanie vzorových postojov voči Nemcom prinášalo mnohé úskalia aj pre ich producentov. Roku 1950 poslušnosť voči novej internacionalistickej línii iste znamenala pre mnohých propagandistov povinnosť potláčať svoje vlastné úprimné presvedčenia o nemeckej vine a nedôveryhodnosti. Keď sovietsky optimizmus ohľadom unifikácie a ovládnutia celého Nemecka postupom času opadal, smernice sa menili. V druhej polovici 50. rokov už dostávali československí propagandisti aj inštrukcie v tom smere, aby „neprečeňovali“ vo svojich textoch uvedomelosť nemeckej pracujúcej triedy (a teda nepreháňali to s jej pozitívnym vykresľovaním a ostenatívnym ľutovaním): tá východonemecká si čiastočne nabúrала imidž povstaním v roku 1953, u západných Nemcov sa zasa nedalo dôveryhodne

---

⁶⁵ *Zavacká, Marina*: A čo píšú, bude vojna? Propagandistické využívanie pocitu ohrozenia v studenej vojne. In: *Štefánský, Michal / Purdek, Imrich* (eds.): *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava 2003, 233–238.

vysvetliť, prečo v prostredí slobodných volieb namiesto komunistickej strany toľkými hlasmi volia „Adenauera a jeho kliku“. ⁶⁶ Prezentovať lojalitu voči *takému* nemeckému ľudu mohlo byť vnímané u československého občana ako zrada režimu, aj ako vlastizrada.

Po vybudovaní berlínskeho múru intenzita organizovaného kamarátenia sa so západnými Nemcami markantne oslabil. Pre deti tamojších komunistických funkcionárov už boli dostupné zaujímavejšie prázdninové destinácie než socialistický pioniersky tábor v ČSR, a pripúšťať československé deti a mládež do kontaktu s rovesníkmi z NSR (s ich časopismi, hudbou, oblečením) bolo pre československý režim politicky kontraproduktívne. Naopak, práve vtedy v propagande zosilneli staré motívy vzbudzovania strachu z NSR ako „bašty revizionizmu“ a zmienka o sympatiách k možnému budúcemu „znovuzjednoteniu Nemecka“ (celkom bežná v režimovej rétorike v polovici 50. rokov) bola už automaticky interpretovaná ako prejav nelojálnosti k „bloku“, teda ako sympatia k snahe vymaniť NDR zo sovietskeho vplyvu.

Ďalšia vlna strachu z Nemcov a posilnenie starých protinemeckých stereotypov v Československu sa však vzťahovala práve na tých východných. „Tradičné“ lojality sa však v tomto prípade úplne prevrátili. Nemec tu figuroval ako lojálny spojenec Sovietskeho zväzu, ktorý sa zasa z pozície osloboditeľa, garanta neprekročiteľnosti československých hraníc (a objektu československej lojality založenej na vďačnosti a strachu z Nemcov) rekvafikoval na vierolomného organizátora invázie vojsk Varšavskej zmluvy roku 1968.

Keď sa počas tejto operácie ukázali (východní) Nemci v svojich šedivých (rozumej „wehrmachtáckych“) uniformách na tých istých hraničných prechodoch kde „aj minulé“, a keď ich vysielачe hromžili lámanou nemeckou češtinou na politických odporcov, ktorých treba poraziť, rozdrviť, zničiť atď., tak sa po tridsiatich rokoch v Československu, prinajmenšom v Prahe a v pohraničí, ⁶⁷ nanovo oživilo a čiastočne aj prenieslo na ďalšiu generáciu tie najhoršie spomienky na „starého“ Nemca – nepriateľa z druhej svetovej.

⁶⁶ *Zavacká, Marína: Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku 1956–62: teórie, politické smernice a spoločenská prax. Bratislava 2005, 84–85.*

⁶⁷ Treba brať na zreteľ, že pojem „skúsenosť z pohraničia“ sa nevzťahuje len na tamojšie usadené obyvateľstvo, ale na početné ročníky tam slúžiacich vojakov prezenčnej služby, ktorí pochádzali z celého územia Československa a po odchode do civilu si túto skúsenosť prinášali do svojich domovských prostredí.